

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
ARVUTILINGVISTIKA ERIALA

Riin Kirt

Inimesega seotud hierarhiapuu Eesti Wordnetis

Bakalaureusetöö

Juhendaja Heili Orav, Ph.D.

TARTU 2009

Sisukord

<u>Sisukord.....</u>	<u>2</u>
<u>Sissejuhatus.....</u>	<u>3</u>
<u>I Teoreetilised alused.....</u>	<u>4</u>
<u>1. Tesaaurus.....</u>	<u>4</u>
<u>1.1. WordNet.....</u>	<u>4</u>
<u>1.2. EuroWordNet.....</u>	<u>5</u>
<u>1.3. Eesti Wordnet.....</u>	<u>5</u>
<u>2. Semantilised suhted.....</u>	<u>7</u>
<u>2.1. Hüponüümia ja hüperonüümia.....</u>	<u>7</u>
<u>II Inimese hüponüümide semantiline analüüs.....</u>	<u>9</u>
<u>1. Töö metoodika.....</u>	<u>9</u>
<u>2. Analüüs.....</u>	<u>10</u>
<u>2.1 Inimeste jaotus (lähi)suhete kaudu</u>	<u>10</u>
<u>2.2. Inimeste jaotus (emotsionaalse) seisundi kaudu.....</u>	<u>15</u>
<u>2.3. Inimeste jaotus isikuomaduste järgi.....</u>	<u>19</u>
<u>2.4. Inimeste jaotus asukoha järgi.....</u>	<u>24</u>
<u>2.5. Inimeste jaotus ametite järgi.....</u>	<u>27</u>
<u>2.6. Inimeste jaotus tegevuse järgi.....</u>	<u>30</u>
<u>2.7. Töö käigus tekkinud probleemid.....</u>	<u>33</u>
<u>Kokkuvõte</u>	<u>35</u>
<u>Summary.....</u>	<u>36</u>
<u>Kirjandus.....</u>	<u>37</u>

Sissejuhatus

Käesolev bakalaureusetöö tegeleb Eesti Wordneti hierarhiasüsteemiga. Täpsemalt on töö eesmärgiks ühe mõiste – *inimene* – hüponüümide kategoriseerimine ning nende omavaheliste semantiliste suhete uurimine. *Inimese* mõistega seonduv on hüponüümipuu koostamise seisukohalt keeruline ning mitmetasandiline. Eesti Wordneti täiendamise käigus on erinevatel perioodidel lisatud mõistele *inimene* uusi hüponüüme, mis on osaliselt jäänud eelnevatega kooskõlastamata. On tekkinud olukord, kus mõiste ei pruugi olla paigutatud talle kõige sobilikuma hüperonüümi alla. Käesolev töö püüab inimesega seonduvat hierarhiapuud korrigeerida, tehes omapoolsed ettepanekud mõistete paremaks liigendamiseks.

Eelnevalt on TÜ eesti keele tesauruse kohta kaitstud mitmeid töid, millest Olga-Annikki Villemi “ILI-kirjete lisamine Eesti Wordnetti ja selle käigus ilmnenud automaatselt genereeritud sünohulkade probleemkohad” (2009) osutus selle tesauruse esimeseks (ehkki hoopis teistsuguse eesmärgiga) süstemaatiliseks kontrolliks. Käesolev bakalaureusetöö on selles vallas teiseks tesauruse tegijatele tagasisidet andvaks uurimuseks.

Töös järgitakse EuroWordNet'i projekti (vt ptk 1.2) käigus väljatöötatud metoodikat, mille on üle võtnud ka Eesti Wordnet (vt ptk 1.3). TÜ eesti keele tesauruse (ehk Eesti Wordneti) koostamisel käib suur osa tööst semantiliste väljade sisestamise kaupa, mis on hea viis sõnavara korrastamiseks.

Töö koosneb kahest osast: teoreetiline ja praktiline. Teoreetilises osas tutvustatakse aluseid, millele praktiline pool toetub. Teoreetilise osa alapeatükkides käsitletakse tesauruse mõistet ja antakse ülevaade hüponüümia suhtest. Praktiline osa jaguneb samuti alapeatükkideks. Esimeses räägitakse töö metoodikast ja *inimese* hüponüümidest, teises analüüsitakse materjali ja arutletakse tekkinud probleemide üle. Viimases peatükis tehakse kokkuvõte.

I Teoreetilised alused

1. Tesaurus

Leksikaalse andmebaasi all mõistetakse arvutileksikoni, kus nii selles sisalduvad andmed kui ka struktuur on esitatud täiesti eksplitsiitselt, võimaldades koostada paindlikult liigendatud päringuid. Leksikaalse andmebaasi alaliik on semantiline andmebaas, kus põhirõhk on sõnade tähenduste ja nendevaheliste seoste kajastamisel. Taolist andmebaasi, kus sõnad on organiseeritud sisuseoseid pidi, nimetatakse tesauruseks. Tesaurusele on omane hierarhiline struktuur ja alluvussuhted mõistete vahel. (Muischnek jt 2003: 29)

Antud töö seisukohalt on oluline arvutitesauruse mõiste. „Arvutitesaurus tähendab elektroonilisel kandjal andmebaasi, kus sisaldub info keeleüksuste ja nendevaheliste sisuseoste kohta. Andmebaasiga liitub kasutajaliides, mille abil tesauruse kasutaja saab kätte selle osa informatsioonist, mis on talle vajalik. Kasutajaliideselt eeldatakse ka liikumisvõimalust tesauruse ühelt sõlmelt teisele” (Muischnek jt 2003: 29) Tuntuim taoline hierarhiline sõnakogu on WordNet.

1.1. WordNet

1980ndate aastate keskel hakkasid Princetoni Ülikooli psühholingvistid koostama WordNetti (WN), mida nad iseloomustavad kui “leksikaalsete viidete süsteemi, mille ülesehitus põhineb psühholingvistilistel teooriatel inimpsüühika leksikaalsest organisatsioonist ja mälust” (Orav 1998: 9).

WordNet (vt <http://wordnet.princeton.edu/w3wn.html>) on leksikaal-semantiline andmebaas, kus täissünonüümsed sõnad on organiseeritud sünohulkadesse (ingl

synonym set, synset). Erinevalt sünonüümisõnastikest võib *wordnet*-tüüpi tesaaurustes sünohulk olla ka üheliikmeline, sest eesmärgiks on mõistete esitamine, mitte kõigi võimalike keeles olevate sünonüümide nimetamine. Kogu andmebaas on üles ehitatud sünohulkade alusel, mida seovad semantilised suhted. (Vider jt 2000: 132) WordNet kujutab endast puuhierariat, mille tippudeks on sünohulkadesse grupeeritud mõisted ning kaarteks on nendevahelised suhted, nt hüperonüümia/hüponüümia (Kahusk, Kaljurand 2002: 186).

1.2. EuroWordNet

EuroWordNet (vt <http://www.ilc.uva.nl/EuroWordNet>) on WordNeti eeskujul loodud mitmekeelne leksikaal-semantiline andmebaas, milles erinevate keelte *wordnet*'id on ühendatud keeltevahelise indeksi (*interlingual index, ILI*) kaudu. Projektis osalejate loodud omakeelseid (inglise, hollandi, itaalia, hispaania, prantsuse, saksa, tšehhi, eesti) *wordnet*'te ühendav inglise keelne *ILI* võimaldab leida sama mõistet väljendava sünonüümihulga teises keeles. EuroWordNeti peamine erinevus WordNetist ongi tema mitmekeelsus, uueks mooduliks on ka tippmõistete ontoloogia, mis püüab esitada kõigi *wordnet*'tide üldist mõistelist jaotust. Tippmõisteid käsitletakse semantiliste tunnusjoontena, mille erinevaid kombinatsioone võib esitada igale mõistele. (Vider 2001: 137-138)

1.3. Eesti Wordnet

1998. aastast alates on Tartu Ülikooli arvutilingvistika uurimisrühmas koostatud eesti keele tesaaurust (veebiversioon on TEKsaurus; vt www.cl.ut.ee), mis koos viidetega ingliskeelsele WordNetile moodustab Eesti Wordneti (EstWN).

Eesti Wordneti põhimõtteliseks aluseks on Princentoni WordNet, konkreetseks ülesehituse eeskujuks aga EuroWordNet. Tesauruse koostamine algas wordneti baasmõistete leidmise ja kirjeldamisega. Baasmõistetele on suur hulk hüponüüme ning nad esinevad ülemmõistetena või paiknevad hierarhias tippmõistete lähedal. (Vider jt 2000: 133-134)

Leksikaalset informatsiooni tesauruse loomiseks on saadud peamiselt „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust” (EKSS), A. Õimu sünonüümi- ning antonüümisõnastikest jt üks- ja kakskeelsetest sõnastikest. Mitme allika kasutamine tagab idiosünkraasia ja ühe allika omapära kõrvaldamise. (Vider jt 2000: 132)

TÜ eesti keele tesaurus sisaldab substantiive, verbe, adjektiive ja adverbe. Tesauruses on mõisted esitatud nummerdatud sünohulkadena, mille igal liikmel on tähendusnumber. Üks sõna võib esineda mitmes sünohulgas ning ta omab numbrit ka siis, kui ta on sünohulga ainuke liige¹. EuroWordNetis lisatakse mõisteid (pool)automaatselt, kuid suurema täpsuse huvides ning sobivate elektrooniliste lähtetekstide puudumise tõttu toimub sama töö Eesti Wordnetis käsitsi (Vider 2001: 135).

Praegu seisneb tesauruse koostamise töökäik semantilise välja fikseerimises, sünohulkade moodustamises ning nende ühendamises semantiliste suhete kaudu. Semantilise välja moodustab rühm sõnu, mis on omavahel semantiliselt määratletavates pragmaatilistes suhetes (Karlsson 2002: 248). Samasse semantilisse välja kuuluvad temaatiliselt seotud sõnad moodustavad struktureeritud mõistelise terviku (Õim 1997: 256). *Wordnet*-tüüpi tesaurustes eksisteerivad semantilised suhted sünohulkadena esitatud mõistete vahel, seega võib neid pidada sünohulkade vahelisteks erinevat tüüpi viitadeks (Vider 2001: 139). Järgnevalt pikemalt semantilistest suhetest.

¹ <http://www.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus/>

2. Semantilised suhted

Semantilised suhted seovad omavahel sünohulki. Nad esitavad assotsiatsioone, mis moodustavad keerulise mõistelise võrgustiku. Teadmine sõna võrgusisesest asukohast võimaldab paremini eristada ta tähendust. (Vider, Orav 1998: 60)

Tesaurus on püütud semantiliste suhete lisamisel rakendada ühtsusprintsipi, mille kohaselt kehtib kahe sünohulga vahel vaid sama tüüpi semantiline suhe. Kõik suhted on automaatselt kahesuunalised, järelikult kui luuakse semantilise suhte viit ühelt sünohulgalt teisele, lisab sisestusliides viida ka teiselt esimesele. Eesti Wordnetis on keskendunud eelkõige sünonüümiale kui fundamentaalsele semantilisele suhtele ja hüperonüümia/hüponüümia suhtele kui olulisi semantilisi hierarhiaid loovale suhtele. (Vider 2001: 145-146)

Kuna töö eesmärk on analüüsida Eesti Wordneti sünohulga *inimene* alammõistete hierarhilisi suhteid ja selgitada välja, kas seal olevad hüperonüümid on oma hüponüümide suhtes ikka parimad ülemmõisted, siis järgnev selgitabki hüponüümia/hüperonüümia suhet.

2.1. Hüponüümia ja hüperonüümia

Semantiline suhe, kus üks klass sisaldab teist, on hüperonüümia/hüponüümia suhe. Hüponüümiaga tähistatakse tähenduste hierarhilisi alistussuhteid. Alammõiste sõna on oma ülemmõiste suhtes hüponüüm ja ülemmõiste sõna on oma alammõiste suhtes hüperonüüm. Nt nimisõna *mees* on hüponüüm nimisõnale *inimene* ja ümberpööratult *inimene* on hüperonüüm *mehele*. Hierarhias ülalpool on väga suuremahulised üldised mõisted, allapoole eritunnuste hulk kasvab ja mõiste maht väheneb.

Leksikaalsed hierarhiad on laialdaselt kasutatud. Mitmele elemendile ühist andmeväärtust ei ole tarvis lisada iga elemendi juurde eraldi, sest elemendid pärivad

oma hüperonüümide tunnused. Ülemelementide tunnused on automaatselt ka nende alamelementide tunnused. Selmet tunnuseid mitmekordselt lisada, on need paigutatud vaid ülemelementide juurde. (Miller 1998: 26)

Oluline on jälgida ökonoomiaprintsiipi: kui *M1* hüperonüümiks on *M2* ning *M2* hüperonüümiks on *M3*, siis omab *M1* hüperonüümiasuhet *M2*-ga kui vahetu hüperonüümiga, aga mitte *M3*-ga. Ideaalis peaks igal mõistel olema üks hüperonüüm ning selle poole on püüdnud ka Eesti Wordneti tegemisel. Samas võib meie keele- ja maailmatunnetuse järgi üks mõiste kuuluda ka mitmesse hierarhiasse, nt kuulumine erialasesse taksonoomiasse ja üldkeelsesse liigitusse, nt *hobune* kui *hobuslane* ja *hobune* kui *koduloom*. (Vider 2001: 150)

Hüperonüümiasuhte kindlakstegemiseks ja kontrollimiseks saab kasutada Alan Cruse'i (1986) diagnostilisi asendusteste:

X on teatud Y.

Keeleteadlane on teatud teadlane.

Kui see on X, siis peab ta olema ka Y.

Kui ta on mees, siis ta peab olema ka inimene.

Kui miski/keegi on X, siis on ta ka Y, kuid X saab öelda ainult Z kohta.

Kui keegi on joodik, siis on ta ka sõltlane, kuid joodik saab öelda ainult alkoholi joova inimese, mitte narkomaani kohta. (Orav 2006: 111)

Hüperonüümia osas on lingvistilise semantika objektiks eelkõige argikeele mõistesüsteem, täpsemalt – paljud argikeele mõistesüsteemid, sest kõikide lekseemide denotatsioonid ei ole võimalik loomulikult viisil mahutada ühte mõistehierarhiasse (Karlsson 2002: 252). TÜ eesti keele teaurus põhineb olemasolevatel traditsioonilistel sõnaraamatutel ja tekstikorpusel (siit sõna kasutusala teave), järelkult võib andmebaasis sisalduvat semantilist informatsiooni pidada keeleteadmistel baseeruvaks (Vider 2001: 135).

II Inimese hüponüümide semantiline analüüs

1. Töö metoodika

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamat“ annab *inimese* definitsiooniks järgneva: *mõtlemisning kõnevõimeline ühiskondlik olend, kes valmistab tööriistu ja kasutab neid keskkonna mõjustamiseks ja muutmiseks; üksikisik*. Sissekandest võib täheldada, et *inimene* hõlmab enese alla väga laialdase mõistehulga. Koondades alammõisteid teatud tegevuse sooritajat tähistavast mõistest kuni mingil omadusel baseeruva isikunimetamiseni, on hierarhiapuu üldpilt vägagi kirju.

Eesti Wordneti pideva täiendamise käigus on lisatud *inimese* hüponüümideks uusi sünohulki, mis kõik ei ole eelnevalt eksisteerinutega kooskõlas. Töö eesmärk on sünohulga *inimene1*, *inimolend1*, *indivüüd1*, *isik1*, *persoon1*, *hingeline1*, *hing1* (edaspidi *inimene1*) hierarhiapuu kontrollimine ja kategoriseerimine. Vaatluse all on umbes 700 *inimese* alammõistet. Need mõisted on võetud Eesti Wordneti andmebaasist 2009.a. märtsikuu seisuga.

Selguse huvides on analüüsitud mõistehulgad jagatud alamkategoriateks. Töös tuuakse välja problemaatilised kohad, näiteks juhtumid, kus sünohulk omab väga üldist hüperonüümi, kuigi oleks võimalik ta paigutumine täpsema ülemmõiste alla. Näiteks pööratakse tähelepanu mõistega *õnnetu inimene* sarnanevatele leksikaliseerimata ühenditele, mille lisamine on hierarhia terviklikkuse seisukohalt vajalik. Toodud näiteline sõnaühend oleks kategoriseerimisel vahelülis.

Analüüsitud materjali esitamisel on lähtutud nõ puu-sarnasest struktuurist, st ülemise sünohulga alla on taandreaga märgitud tema alammõisted. Hierarhiasse minu poolt lisatu on märgitud allajoonitult. Sulgudes on mõiste definitsioon. Vajadusel on tesaarusest puuduv seletus saadud „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus“ leiduvast definitsioonist.

2. Analüüs

2.1 Inimeste jaotus (lähi)suhete kaudu

Siia alla on paigutatud need isikuid tähistavad sünohulgad, mis on oma nimetuse saanud inimeste vaheliste ametlike ja isiklike suhete kaudu.

2.1.1 Lähedane

Lähedane1, ligidane1 (sugulus- vm tihedates suhetes olev v kallis, armas inimene) võiks olla hüperonüümiks sünohulkadele *armsam1, kallim1, armastatu1* (inimene, kes armastab v on armastatud), *sõber1* (isik, keda tead ja tunnend ning usaldad), *sugulane1, perekonnaliige1, pereliige1* (isik, kes on seotud kellegagi vere või abielu kaudu) ja *abikaasa3, kaasa1* (üks abielupool teise abielupoole suhtes). Pakun välja järgneva hierarhiapuu:

lähedane1, ligidane1

armsam1, kallim1, armastatu1

sugulane1, perekonnaliige1, pereliige1

sõber1

abikaasa3, kaasa1

Sünohulga *lähedane1, ligidane1* alla paigutatult moodustavad lisatud mõisted loogilisema hierarhia. Praegu on nad kõik ülemmõiste *inimene1* hüponüümid, kuigi on tajutav, et sünohulga *lähedane1, ligidane1* definitsioon sobib ülejäänud mõistete üldistuseks. Kõik mõisted tähistavad isikut, kes on kellegagi lähedases suhtes.

2.1.2. Vastane

Vastane1, vastuseisja1, antagonist1, oponent1 (see, kes on teise suhtes vastandliku toimega, omadustega vms) hüponüümiks sobiks sünohulk *vaenlane1* (vaenulik, halba

sooviv isik). Praegu on *vaenlane1* sünohulga *inimene1* hüponüümiks, kuid *vastase* alla paigutatult tuleks välja, et kellegi *vaenlaseks* nimetamise tingib see, et isik tegutseb vastuoluliselt oodatavale mallile. Vaenlane on kellegi või millegi vastane.

vastane1, vastuseisja1, antagonist1, oponent1

vaenlane1

Lisaks oleks võimalik hüponüümideks kaasata nt järgnevad sünohulgad: *antimilitarist1, militarismivastane1; demonstrant1, meelevaldaja1; nonkonformist1, teisitimõtleja1, dissident1; antifasist1, fašismivastane1; ketser1, väärusuline1, hereetik1.*

2.1.3. Alluv

Alluv1, alam1 (alluvuses olev isik, teenistuslikult alluv v sotsiaalselt ning ametiredelil madalamal olev isik) hüponüümideks lisaks sünohulgad *ori2, teenija1, käsualune1* (kellestki teisest sõltuv, tema heaks tööd tegev isik, tema kuulekas alam) ja *ori1* (teise omandiks olev iseseisvuseta ja õigusetu isik). Praegu on kõigi ülemmõisteks *inimene1*. Hüponüümipuu näeks välja järgmine:

alluv1, alam1

ori2, teenija2, käsualune1

ori1

Probleeme tekitab sünohulgas *ori2, teenija1, käsualune1* olev mõiste *teenija1*, mis lisaks eelnevalt toodud definitsioonile omab ka üldisemat tähendust – iga *teenija* pole *ori*. Vajalik oleks mõiste *teenija* kahe tähenduse eristamine. *Teenija* esmane tähenduses – *kellegi teenistuses olev hrl naissoost isik (EKSS)* – võiks olla märgitud sünohulgaga *teenija1*. Praegu tesauruses oleva *teenija1* asemele tuleks sel juhul märkida *teenija2*, näidishierarhias on asendus juba tehtud.

Teenija1 võiks paigutada sünohulga *lihttööline1* (lihttöid tegev tööline; tavaline tööline) hüponüümiks.

lihttööline1

teenija1

Sellisel viisil saab täpsustatud, et tegemist on töötajaga.

2.1.4. Liider

Sünohulk *liider1*, *juhtija1*, *juht5* (kellegi või millegi eesotsas olev suunav, korraldav või juhtiv isik) juba omab mitmeid hüponüüme, kuid lisaksin juurde järgnevad definitsiooniga kokku sobivad sünohulgad: *tööandja1*, *peremees3* (tööandja ülemuse kohta), *poliitik1* (aktiivselt poliitikaga tegelev isik), *valitseja1*, *käskija1*, *võimukandja1* (inimene, kel on õigus anda käsklusi), *vaimulik1* (usutalituste sooritamiseks ja usuelu juhtimiseks ametisse pühitsetud isik). Praegu on eelnevad sünohulgad *inimene1* hüponüümideks. *Liider1*, *juhtija1*, *juht5* alla paigutatult saaks täpsustatud nende tähendus. Hierarhiapuu oleks järgnev:

liider1*, *juhtija1*, *juht5

tööandja1, *peremees3*

poliitik1

valitseja1, *käskija1*, *võimukandja1*

vaimulik1

Veel võimalik lisada nt *asjamees1*, *asjaline1*, *võimukandja2* (asjamees, (tähtis) tegelane; see, kes asju ajab v korraldab); *ülem1*, *juht3*, *juhataja1* (kellegi v millegi eesotsas olev tööd suunav, korraldav v juhtiv isik); *linnapea1*, *bürgermeister1*, *meer*; *tirann1*, *despoot1*, *vägivallatseja1*, *hirmuvalitseja1*.

2.1.5. Pooldaja

Pooldaja1, järgija2, jünger2 (inimene, kes usub kellegi või millegi ideedesse või õpetustesse) alla lisaks hüponüümideks järgmised sünohulgad: *kommunist1* (kommunistliku partei liige, kommunismi pooldaja), *dogmaatik1* (dogma(de)st kinnipidaja, dogma(de) järgija; kitsarinnaline isik), *patrioot1, isamaaline1* (inimene, kes armastab oma isamaad ja on valmis ohvriks ning kangelasudeks oma rahva ja kodumaa heaks), *usklik1* (isik, kes on pühendunud jumala teenimisele). Hierarhiapuu näeks välja järgnevalt:

pooldaja1, järgija2, jünger2

kantlane1, kantiaan1

epigoon1

patsifist1

kommunist1

dogmaatik1

patrioot1, isamaaline1

usklik1

Sarnaselt hierarhias oleva sünohulgaga *kantlane1, kantiaan1*, on võimalik rühma paigutada veel pooldajaid tähistavaid nimetuletisi, näiteks *hegellane, hegeliaan* ja *nietzschelane, nitšeaan*. Veel lisaks sünohulgad *fanaatik1, hull3, andunu1, entusiast1* (millegi pimesi ja jäägitu andunu, millegi kirglik kaitsja v harrastaja); *bolševik1, enamlane1; fasis2, punasärklane1, nats1, natsionaalsotsialist1, rahvussotsialist1, hitlerlane1, haakristlane1*.

Samas võib ka ära märkida, et kogu see rühm on seotud antonüümiasuhte kaudu *vastase* rühmaga.

2.1.6. Omataoline

Sünohulgad *õpilane3*, *õppur1* (inimene, kes on mingi õppeasutuse liige) omab ülemmõistet *inimene1*, kuigi selle definitsioon võimaldaks täpsemat hüperonüümi. Selleks ülemmõisteks sobiks sünohulga *omataoline1*, *võrdne1*, *võrdne isik1* (isik, kes on omaduste, ameti vms poolest teistega samal tasemel) hüponüüm *liige3* (mingisse organisatsiooni, organisse, liitu vm ühendusse kuuluv isik v juriidiline isik, rühmitus, riik vm). Hierarhiapuu:

liige3

kolhoosnik1

vend3, faater2

rebane2

õpilane3, õppur1

Omataoline1, *võrdne1*, *võrdne isik1* hüponüümi *kaaslane2*, *paariline1* (kellegi suhtes pidevamalt lähemas ühtekuuluvuses (hrl samas tegevuses v. samas olukorras) olev isik) hüponüümiks sobiks sünohulk *kolleeg1*, *kaastöötaja1* (inimene, kellega koos töötatakse).

kaaslane2, paariline1

kolleeg1, kaastöötaja1

Kolleeg1, *kaastöötaja1* on praegu *inimene1* hüponüüm, kuid *kaaslane2*, *paariline1* alla paigutatult saaks mõiste olemus täpsemalt kirjeldatud. Teatud isiku *kolleegiks* nimetamise tingib tema töötamine koos teise inimesega.

2.2. Inimeste jaotus (emotsionaalse) seisundi kaudu

Siia alla on paigutatud need inimesi tähistavad mõisted, mis lähtuvad nende tervislikust, kehalisest, vaimsest ja ühiskondlikust seisundist.

2.2.1. Õnnetu inimene

Sünohulk *õnnetu inimene1*, *ebaõnnestujal*, *äpardujal*, *õnnetul* (isik, kes kannatab ebaõnne all) omab hüponüüme *ohver2* (kellegi tõttu, millegi läbi kannatanu, kahjustatu v hukkunu) ja *nohik1*, *möku1*, *hädavares1* (inimene, kelle tegevus on täis ebaõnnestumisi). *Õnnetu inimene* on äärmiselt subjektiivne mõiste, raske on mõõta seda, kui õnnelik keegi on, ent samas vaevalt, et nt kuriteo ohvriks langenu end just sellest konkreetsest juhtumist lähtuvalt õnnelikuks peab. Samal viisil arutades võiks *õnnetu inimese* alla kuuluda ka *haigel* (mingit haigust põdev, mitteterve inimene), *vang1*, *vangistatul*, *vahialunel* (inimene, kes on vangistatud, vangi pandud) ja *põgenik1* (see, kes põgeneb v on põgenenud) ning *kerjus1*, *kerjajal*, *sant2* (kerjamisest elatuv inimene).

Probleeme tekitab sünohulga liikmete erinevus. Omavahel sarnanevad *õnnetu inimene1* ja *õnnetul* ning *ebaõnnestujal* ja *äpardujal*. Selguse huvides oleks vajalik sünohulga kaheks jagamine. Sünohulga *õnnetu inimene1*, *õnnetul* hierarhiapuu:

õnnetu inimene1, õnnetul

ohver2

haigel

vang1, vangistatul, vahialunel

põgenik1

kerjus1, kerjajal, sant2

Siia lisaks veel sünohulga *abivajaja1*, *hädaline1*, *hädasolija1*, *puudustkannatav1* (abi v abistamise vajaja, hädas olija); *heidik1*, *väljatõugatu1*, *kõrvaletõugatu1*, *hõljatu1*, *aratõugatu1*. Ning *haigel* alla erinevaid haigusi põdevaid isikuid tähistavad sünohulga

nt *astmaatik1*, *astmahaige1* (astmat põdev inimene); *diabeetik1*, *suhkrutõbine1*, *suhkruhaige1* (diabeedi põdeja; suhkrutõbine); *rahhiitik1*, *rahhiidahaige1*, *inglistõbine1*.

Sünohulgale *ebaõnnestuja1*, *äparduja1* loodud hierarhia:

ebaõnnestuja1*, *äparduja1

nohik1, *möku1*, *hädavares1*

Võimalik veel lisada nt: *tossike1*, *soss-sepp1*, *hädavares2*, *nannipunn1*, *äbarik1* (inimene, kel puuduvad oskused ja osavus mingiteks tegevusteks).

2.2.2. Kuulsus

Sünohulga *figuur2*, *tegelane3*, *isik3*, *kuju4* ja *kuulsus2* omavad mõlemad definitsiooni *tuntud inimene*. Tegu on sünonüümidega ning otstarbekas oleks nad ühendada, hierarhiapuu on järgnev:

figuur2*, *tegelane3*, *isik3*, *kuju4*, *kuulsus2

prominent1

staar1, *täht4*

Prominent1 (väljapaistev, esileküündiv, tuntud isik) kuulus sünohulga *figuur2*, *tegelane3*, *isik3*, *kuju4* alla, ta tähendust ei mõjuta sünohulga *kuulsus2* lisamine eelnevasse. Sünohulk *staar1*, *täht4* (lava-, filmi-, spordi- vms) omas hüperonüümi *inimene1*, kuid pakutud hierarhiapositsioon täpsustab mõiste olemust.

2.2.3. Omanik

Omanik1 (see, kellele miski (omandina) kuulub, kellel miski (v keegi) on) hüponüümiks lisaks sünohulga *osanik1* (isik, kellel on rahaline osa mingis ettevõttes, tehases, pangas jne.) *Osanik1* hüperonüüm on praegu *inimene1*.

Omanik1

maaomanik1

peremees1

majaomanik1

eraomanik1, eravaldaja1

osanik1

Sünohulga *omanik1* alla võimalik lisada hüponüümideks veel sõnu, nt *loomaomanik*, *firmaomanik*, *korteriomanik*, *restoraniomanik*, *autoomanik*, *ainuomanik*, *suuromanik*.

Käsitlevast materjalist leidsin ka, et aristokraadi1 alamõisted pole korrektsed. Nimelt pakun välja:

aristokraat1, aadlik1

feodaal1

vasall1, läänimees1, sõltlane2.

st et tekitasin *aristokraadi* ja *vasalli* vaheliseks lüliks sünohulga *feodaal1* (valitseva klassi liige feodalismi ajal; mõisnik-pärisorjapidaja (EKSS)).

2.2.4. Iga

Nii *pensionär1* (pensioni saav isik) kui ka *laps2* (inimene sündimisest sugulise küpsemise alguseni) on mõlemad *inimene1* hüponüümid. Leian, et oleks võimalik täpsustada nende ealisi näitajaid. *Pensionär1* võiks olla *täiskasvanu1* (suguliselt küps ja arenenud inimene) hüponüümiks.

täiskasvanu1

pensionär1

Laps2 ülemmõisteks sobiks *alaealine1* (inimene sündimisest sugulise küpsemise alguseni), mis omab juba hüponüümi *noor1, nooruk2*.

alaealine1

noor1, nooruk2

laps2

Noor1, nooruk2 puhul on märgata tähenduse kitsenemisest. Mõiste maht on ajaloolise arengu või tänapäevase keeletarvituse käigus vähenenud. Algselt on *nooruk* tähistanud nii poissi kui ka tüdrukut, aga nüüd mõistetakse tema all pigem ainult poissi. (EKK: 664)

Siiski tesauruses on *noorukil* kaks tähendust:

- *noor1, nooruk2* (16-18 aastane noor inimene)
- *nooruk1, noormees 1* (noor meessoost inimene)

Esimene neist rõhutab alaealisust, teise puhul on oluline sugu.

2.3. Inimeste jaotus isikuomaduste järgi

Siia alla on paigutatud iseloomu, käitumismustrite, elustiili või muude eelistuste järgi nimetuse saanud inimese nimetused.

2.3.1. Sõltuvus

Sünohulga *joodik1*, *alkohoolik1*, *joomar1*, *napsitaja1*, *purjutaja1* ülemmõisteks on *inimene1*, mis on talle liiga laiaks mõisteks. Võimalik oleks paigutamine mõiste *sõltlane* alla, seeläbi saaks samale tasandile koondada ka teisi sünohulki nt *suitsetaja1*, *suitsumees1*, *piibumees1* (see, kes suitsetab), *narkomaan1*, *narkootik1* (narkomaania all kannatav isik), *mängur1*, *hasartmängija1* ((hasart)mängija), mis tähistavad isikuid, kes on teatud komponendist sõltuvad. Hetkel puuduvad *narkomaanil* ja *suitsetajal* ülemmõisted, seega ühise hüperonüümi leidmine võimaldaks mõistete koondamist.

Pakutud hüperonüüm *sõltlane* on aga problemaatiline. Eesti Wordnetis mõistet *sõltlane* EKSS-is leidukas, kõige üldisemas tähenduses – *millestki v kellestki sõltuja* – ei leidu. Mõiste sisaldub vaid sünohulgas *vasall1*, *läänimees1*, *sõltlane1* (keskajal feodaal, kes sai suurfeodaalilt maavalduse, mille eest tal oli teatud kohustusi senjoori vastu), kuid see ei võimalda kasutamist esmases tähenduses. Oleks vajalik mõistete eristamine. Pakun välja järgnevad hierarhiapuud:

sõltlane1

suitsetaja1, *suitsumees1*, *piibumees1*

narkomaan1, *narkootik1*

mängur1, *hasartmängija1*

2.3.2. Süüdlane

Sünohulgad *süüdlane1, patustaja1, üleastuja1* (mingi süü- v pahateo sooritanud, kahjuliku, sobimatu teo korda saatnud isik) ning *kurjategija1* (kuriteo toime pannud isik) sisaldavad sarnaseid hüponüüme. Leian, et oleks õigustatud *kurjategija1* paigutamine sünohulga *süüdlane1, patustaja1, üleastuja1* alla. *Süüdlane* on laiem mõiste kui *kurjategija*. Võib öelda, et iga *kurjategija* on *süüdlane*, kuid vastupidiselt väide ei kehti. Pakutud hierarhiapuu näeks välja järgnevalt:

süüdlane1, patustaja1, üleastuja1

kaassüüdlane1, kaasosaline1

desertöör1, väejooksik1

kurjategija1

vang2, kinnipeetav1, kurjategija2

varas1

väljapressija1

mõrvar2, mõrtsukas1, inimesetapja1, kõrilõikaja1, roimar1, tapja2

vandaal1

huligaan1, korrarikkuja1, ulakas1

hauarüüstaja1

agressor1, kalleletungija1, sissetungija1, anastaja2

petis1, pettur1, tüssaja1

aferist1, õnnekütt1

Ülemmõiste *inimene1* alt lisasin *kurjategija1* hüponüümiks sünohulga *vandaal1* (keegi, kes purustab v hävitab omandeid). *Vandaal1* hüponüümideks sai paigutatud sünohulgad *huligaan1, korrarikkuja1, ulakas1* ja *hauarüüstaja1*. Veel sai lisatud ülemmõistet *inimene1* omanud sünohulgad *agressor1, kalleletungija1, sissetungija1, anastaja2* (agressiooni teostaja) ja *petis1, pettur1, tüssaja1* (inimene, kes petab teisi) ning viimase hüponüümiks *aferist1, õnnekütt1* (petis, afääridega tegeleja).

2.3.3. Eluviis

Sünohulk *boheeml*, *boheemlane* (korrapäratu, muretu eluviisiga inimene (hrl kunstniku v kirjaniku kohta)) on *inimene*l hüponüümiks. Samas oleks mõeldav moodustada talle hüperonüüm, mis täpsustaks, et kellegi *boheemiks* nimetamise tingib tema teatud eluviis. Sellisel juhul saaks sama ülemmõiste alla koondada teisigi eluviisist tingitud isikunimetamisi. Mõned sobilikud sünohulgad oleks järgnevad: *hipil*, *lillelapsl* (stiihilisest noorteliikumisest osavõtja, hipikultuuri esindaja); *erakl*, *üksildanel*, *eremiitl*, *inimpelgurl* (üksildasena, teistest eraldi elaja v asuja); *elupõletajal*, *elunautijal*, *epikuurlanel*, *sübariitl* (inimene, kes üle õige hindab isiklikku lõbu ja meelelisi naudinguid).

2.3.4. Välimus

Välimuse all saaks välja tuua inimeste suuruste vahelised dimensioonid. Näiteks oleks võimalik moodustada leksikaliseerimata ühend väike *inimene*, mille alamõisteteks *kääbus*, *liliput* ja *pügmee*, mis tähistavad väikest kasvu inimesi. Juuste värvi alusel kasutatakse inimeste nimetamiseks sünohulki *brünett*l (mustavereline, tumedajuukseline inimene) ja *blondiinl*, *blondl* (heledajuukseline). Nende ülemmõisteks on märgitud *inimene*l, samas on tajutav mõistete omavaheline kokkukuuluvus. Kuid milline peaks olema neid ühendav ülemmõiste, kas *inimene*, *kelle juuksed on mingit värvi*?

See alajaotus on suuresti seotud järgnevas jaotuses tooduga.

2.3.5. Hinnangulised omadused

Inimeste nimetamisel on kasutusel assotsiatsioonidel põhinevad tähendusülekanded sünekdohh ja allegooria.

Sünekdohh on kvantiteedisuhte alusel toimuv tähenduse ülekanne, kus terviku asemel kasutatakse teatud osa. Näiteks esinevad keeles liitsõnad järelosaga *-pea*, mis

tähistavad inimesi, andes neile hinnangu nende ea, välimuse, iseloomu, arukuse vm kohta (*hallpea, kulupea, sasipea, kavalpea*). (EKK: 667)

Allegooria korral antakse abstraktne kujutis edasi konkreetse kaudu (EKK: 666). Näiteks kui isikut nimetatakse *eesliks*, siis on arusaadav, et selle all mõeldakse rumalat ja põikpäist inimest. Vaevalt, et keegi arvab, et on toimunud kummaline metamorfoos, mille käigus on inimene loomastunud. Taoliste mõistete puhul annab kasutaja sellega kaasa omapoolse hinnangu. Hinnang on sageli halvustav, kuid mitte alati. Suuresti on levinud ka sõimusõnana kasutus. Kuidas aga mõisteid grupeerida? Kuna nad iseloomustavad inimesi hinnanguliselt, siis sellest peakski sobiv hüperonüüm lähtuma. Ülemmõiste peaks kajastama oma hüponüümides sisalduva subjektiivse arvamuse eripära. Nt *ahv2* (ebameeldiva välimusega, edeva v kedagi matkiva, järele ahviva inimese kohta) võiks olla hüponüümiks leksikaliseerimata ühendile *ebameeldiv inimene*.

Järgnevalt esitan hinnangulised nimetused, mis on paigutatud ülemmõiste *inimene1* alla: *hani 2* (rumal, lihtsameelne inimene, eeskätt naine), *sig2-* (häbematu, jultunud, alatu inimene (hrl mees), lurjus (ka sõimusõnana)); *tobul, lollpeal, ohmul, lolli-* (rumal, taipamatu, lihtsameelne); *mats2* (viisakuseta, kasvatamatu, jämeda käitumisega inimese kohta; ka sõimusõnana), *ahv2* (ebameeldiva välimusega, edeva v kedagi matkiva, järele ahviva inimese kohta). Samas on väga palju mõisteid, mida veel pole tesaurusesse lisatud. Oleks vajalik korrastada taoliste mõistete paiknemist, sest vastasel juhul moodustavad nad väga suure osa *inimese* otsestest allmõistetest.

2.4. Inimeste jaotus asukoha järgi

Siin all käsitletakse neid mõisteid, mis on saanud nimetuse selle kandja teatud kohas asumise järgi.

2.4.1. Elanik

Liiga üldist ülemmõistet – *inimene1* – omavad järgnevad sünohulgad: *eurooplane1* (Euroopa elanik või sealt pärinev isik); *asiaat1*, *aasialane1* (Aasia elanik); *aafriklane1* (Aafrika päriselanik). Neile võiks leida täpsema hüperonüümi. Lähtudes sellest, kuhu alla on paigutatud teisi sarnase definitsiooniga mõisteid, võiks ülemmõisteks sobida sünohulgad *elanik1* (inimene, kes elab mingis kohas) ja *pärismaalane1*, *kohalik elanik1*, *kohalik1* (inimene, kes on sündinud teatud paikkonnas). Mõlemad tähistavad isikuid nende asukohast lähtuvalt. Segadust tekitab sünohulk *pärismaalane1*, *kohalik elanik1*, *kohalik1*. Praegu on selle ainsaks hüponüümiks sünohulk *ameeriklane2* ((mitmuslikult) kõik Ameerika Ühendriikide v. kogu Ameerika elanikud), samas sünohulga *ameeriklane1*, *jänki1* (USA elanikkonna põhiosa moodustav rahvus) hüperonüüm on *elanik1*. Arvan, et mõlemad võiksid kuuluda sünohulga *elanik1* alla. Korrigeerida tuleks ka seletusi nii, et need oleks ainsuses.

Sünohulk *pärismaalane1*, *kohalik elanik1*, *kohalik1* vajaks üldist korrastamist. Iga *kohalikku elanikku* ei nimetata *pärismaalaseks*, tegu pole täissünonüümidega. Tuleks moodustada kaks eraldi sünohulka. *Pärismaalase* hüponüümideks paigutaks sünohulgad *indiaanlane1* ja *aborigeen1*. Praegu kuulub *indiaanlane1* sünohulga *elanik1* alla ning *aborigeen1* ülemmõisteks on *austraallane1*.

elanik1

ameeriklane1, *jänki1*

ameeriklane2

austraallane1

eurooplane1

asiaat1

aafriklane1

kohalik elanik1, kohalik1

pärismaalane1

indiaanlane1

aborigeen1

Samas *aborigeen* (Austraalia põliselanik) omab seost nii mõistega *austraallane* kui ka mõistega *pärismaalane*, tal võiks olla kaks hüperonüümi.

Konkreetses asupaigaga on seotud ka sünohulk *kodanik1* (teat. riigi elanikkonda kuuluv isik, kel on selle riigi põhiseaduses ettenähtud õigused ja kohustused). *Kodanik1* hüponüümiks *valija1* (isik, kel on õigus osaleda valimistel).

kodanik1

valija1

2.4.2. Võõras

Võõras1, tundmatu1 (keegi (v miski), kes (v mis) ei kuulu ümbruskonda, milles ta tavaliselt on) omab hüponüümi *outsider1, kõrvalseisja1* (mitte grupiliige). Võimalik on lisada sünohulga *külaline1, külastaja2* (isik, kes on kellegi juures külas v võtab võõrana osa mingist peost, koosolekust vm üritusest) ja *välismaalane1, muulane1, võõramaalane1* (muust rahvusest isik). Kuna tegemist on inimesega seonduva hierarhiapuuga, peaks korrigeerima ka sünohulga *võõras1, tundmatu1* seletust nii, et see kehtiks ainult inimeste kohta. Pakutud hierarhia:

võõras1, tundmatu1

outsider1, kõrvalseisja1

külaline1, külastaja2

välismaalane1, muulane1, võõramaalane1

Külalise ja välismaalase nimetuse kasutamine baseerub vastandusel oma ja võõras. Kedagi nimetatakse võõraks siis, kui ta viibib väljaspool oma tavalist keskkonda. Sünohulgad külaline1, külastaja2 ja välismaalane1, muulane1, võõramaalane1 tähistavadki isikuid vastavalt eelnenud seletusele, seega oleks põhjendatud nende paigutamine hüperonüümi võõras1, tundmatu1 alla.

Sarnaselt võõraga paigutub asukoha järgi sünohulk naaber1 (lähestikku elava või asuva isiku kohta). Naabriks nimetamise tingib asjaolu, et isik paikneb kellegi läheduses.

2.5. Inimeste jaotus ametite järgi

Peatükis käsitletakse elukutse järgi inimeste hierarhilist jaotust.

2.5.1 Assistent

Assistent1, abiline1 (mingis töös kellelgi ajutiselt, juhuslikult või pidevalt abiks olev isik). Lisaks hüponüümideks sünohulgad *asendaja1, asetäitja2* (juhtiva töötaja, ülema jne ametikohaline asendaja (teatud funktsioonides)), *asetäitja1* (assistent, kes võib tegutseda, kui tema ülemus puudub) ja *abitööline1* (abitöid tegev, tootmist teenindav tööline). Hierarhiapuu oleks järgnev:

assistent1, abiline1

koduabiline1

poesell1, poepoiss1

sanitar1

asendaja1, asetäitja2

asetäitja1

abitööline1

Praegu hierarhias olevatest mõistetest tekitavad küsimusi sünohulgad *poesell1, poepoiss1* ja *sanitar1*.

Poesell1, poepoiss1 ((van) kaupmehe abiline, noorem meesmüüja) on hüponüümiks sünohulgale *assistent1, abiline1*, samas oleks võimalik ta hüperonüümiks paigutada sünohulk *kaubandustöötaja1, kaubandustegelane*, mis täpsustaks tema tegutsemisvaldkonda.

Sanitar1 (haigete eest hoolitseja, nende abistaja, haigetalitaja (haiglas vm meditsiinasutuses)) võiks omada ka hüperonüümi *tervishoiutöötaja1*.

2.5.2 Kandja

Kandja1 (isik, kelle ametiks, tööalaks on millegi kandmine) alla võiks paigutada sünohulga *ekspediitor1*, *kättetoimetaja1*, *laialivedaja1* (kauba kättetoimetaja, laialivedaja); *kirjakandja1*, *postiljon1*, *postimees1*, *postivedaja1*, *postikandja1*; *transporttööline1* ja *kuller1*, *käskjalg1*. Praegu omavad pakutud hüponüümid erinevaid hüperonüüme, kuid *kandja1* alla paigutamine aitaks üldpilti ühtlustada.

kandja1

surnukandja1

ekspediitor1, kättetoimetaja1, laialivedaja1

kirjakandja1, postiljon1, postimees, postivedaja1, postikandja1

transporditööline1

kuller1, käskjalg1

2.5.3. Kaitsja

Kaitsja2, *valvur1* (inimene, kes kaitseb kedagi või midagi) alla võiks paigutada sünohulka *valvur2* (mingi objekti vm valvaja, öövaht), mis omab hüponüüme *vaht2*, *tunnimees1*, *vahisõdur1*, *vahipost1* ja *öövaht1*, nende hulka lisaks sünohulga *kalmistuvaht1*, *surnuaiavaht1*.

kaitsja2, valvur1

ihukaitsja1, ihukaitseväelane1

eestkostja1, hooldaja1

politseinik1, korravalvur1, korrakaitsja1, võmm1

valvur2

vaht2, tunnimees1, vahisõdur1, vahipost1

öövaht1

kalmistuvaht1, surnuaiavaht1

2.5.4. Oskustööline

Oskustööline1, meister1 (tööline, kes on omandanud mingil alal erilised oskused v vilumuse) alla on pandud sünohulk *kütt1, jahimees1* (jahil käiv isik, jahiga tegeleja), stinimene, kelle elukutseks on küttimine ning kes on omandanud selleks spetsiaalsed oskused. Praegu on *kütt1, jahimees1* hüperonüümiks *inimene1*. Seega arvan, et oleks õigustatud ta paigutamine samale tasandile nt sünohulgaga *kalur1, kalamees1*.

oskustööline1, meister1

kütt1, jahimees1

2.5.4. Hoidja

Lapsehoidja1 (väikelapse (v -laste) eest hoolitsev isik) ülemmõisteks on *inimene1*. Arvan, et oleks mõeldav lapsehoidjaga sarnase funktsiooniga inimeste koondamine ühe ülemmõiste alla. Sobiv hüperonüüm võiks olla *hoidja1* ((hrl liitsõna järellosana) elukutse- v ametinimetustes (EKSS)). Seega saaks lisada ka nt mõisted *laekahoidja, laohoidja, majahoidja, raamatukoguhoidja, uksehoidja, varahoidja* .

2.6. Inimeste jaotus tegevuse järgi

Siia alla on paigutatud mingi tegevuse sooritajat tähistavad mõisted.

2.6.1. Suhtleja

Suhtlejal (suhtlev inimene) alla paigutaks mõiste *organisaator1* (inimene, kes korraldab, juhatab vms millegi toimumist). *Organisaatori* ülesanne on suhtlemine (läbirääkimine) mitme osapoole vahel, seega võiks ta kuuluda *suhtlejal* alla. Lisaks ka sünohulgad *agitaator1* (agitatsiooni, hrl poliitilise selgitustöö tegija) ja *kuulaja1*, *adressaat1* (suulises suhtlusaktis vastuvõttev pool).

suhtlejal

organisaator1

agitaator1, agiteerija1

kuulaja1, adressaat1

Suhtlejal alla võimalik lisada teisigi verbaalse väljendusviisi kasutamisest tingitud inimesi tähistavaid sünohulki, nt *ässitaja2, õhutaja2, üleskihutaja1, õssitaja1, kihutuskõneleja2; manitseja1, noomija1, moraalilugeja1, moraalijutustaja1, moralist1, epistlilugeja1, moraalitseja1; lõõp1, lõõpija1, hambairv1, irvitaja2, lõuapoolik1, lõuapuul; innustaja1, õhutaja1, tiivustaja1, sütitaja1, inspireerija1; laimaja1, insinuant1; viriseja1, vinguja1, iriseja1, hädaldaja1.*

2.6.2. Osavõtja

Osavõtjal (see, kes millestki osa võtab) alla paigutaks sünohulgad *võistlejal konkurent1* (inimene, kes võtab osa mingist võistlusest) ja *mängija1* (pillimehe, sportmängu meeskonda kuuluja vm sellise kohta).

osavõtjal

võistleja1 konkurent1

võitja1

kaotaja1, võidetu1, allajääja1, pähesaaja1

sportlane1

mängija2

keskmängija1, kesktormaja1, tsenter1

jalgpallur1, jalgpallimängija1, pallimees1, vutimees1

Sportlane1 (spordiga tegelev isik) omab hüperonüümi *professionaal1, proff1* (elukutseliselt mingil alal tegutseja, oma ala meister), samas on mõeldav käsitleda sünohulka *sportlane1* kui hüponüümi ülemmõistele *võistleja1, konkurent1*. Professionaalsel tasemel spordiga tegelemisega kaasneb oma võimete proovilepanek võistlustel.

Sportlane1 sisaldab sünohulki, mis võiks paigutada hüperonüümi *mängija1* alla nt sünohulk *jalgpallur1, jalgpallimängija1, pallimees1, vutimees1*. *Jalgpallur* on ühtlasi nii *sportlane* kui ka *mängija*. Probleemi olemust tõestab ka praegu sünohulga *võistleja1, konkurent1* hüponüüm *keskmängija1, kesktormaja1, tsenter1*. *Keskmängijat* võiks ju käsitleda ka nii *mängija* kui ka *sportlase* alamõistena.

Mängija1 praegune definitsioon ei võimalda ta paigutamist konkreetselt *sportlase* alla. Ta on üldisema tähendusega, hõlmates lisaks spordimeeskonda kuulujale ka teisi *mängijaid* tähistavaid isikuid. Oleks mõeldav luua sünohulk *mängija2*, mis oleks *sportlane1* hüponüümiks.

2.6.3. Reisija

Kui võtta mõistet *reisija2, reisimees1, rändaja1* (inimene, kes reisib (jalgsi, liiklusvahendiga vm)) selles tähenduses, et reisimine on eesmärk asukoha muutmiseks, siis saaks lisada sünohulgad *põgenik1* (see, kes põgeneb v on põgenenud), *eelkäija1* (see, kes käib, kõnnib eespool), *jalakäija1* (jalgsi liikuv isik). Pakutud hierarhiapuu:

Reisija2, reisimees1, rändaja1

reisija1, sõitja1

immigrant1, sisserännanu1, sisserändaja1

rändur1, vander1, vagabund1, hulkur1, ilmarändur1

kuller1, käskjalg1

põgenik1

eelkäija1

jalakäija1

Lisatud sünohulgad omavad hüperonüümi *inimene1*. Leian, et neid ühendav tegevus – liikumine – peaks kajastuma ka hierarhiapuus paiknemises. Samas on küsitav, kas *reisija2, reisimees1, rändaja1* oleks kõige sobilikumaks ülemmõisteks.

Probleemi olemasolust annab märku ka varem *reisija* alla lisatud sünohulk *kuller1, käskjalg1* (inimene, kelle ülesandeks on tähtsate ning salajaste teadete edasi toimetamine). Eelnevalt lisasin ta *kandja* hüponüümiks (vt 2.5.2.). Kuid praeguses hierarhias nimetab ta inimest liikumise järgi. Ilmselt on lähtunud definitsioonis olevast täpsustusest: *edasi toimetamine*. Edasi toimetamine seostub liikumisega, kuid mitte tingimata reisimisega.

Liikumisega on veel seotud sünohulki, nt *mineja1, lahkuja1, äramineja1*. Oleks vajalik luua üldisem liikujaid tähistav sünohulk, mis grupeeriks vastavasisulised mõisted. Sel juhul oleks sünohulk *reisija2, reisimees1, rändaja1* loodud ülemmõiste hüponüümiks.

3. Töö käigus tekkinud probleemid

Keeles kasutatakse inimese nimetamisel rohkelt mõisteid. Üks isik võib korraga olla nt nii *sugulane, suitsetaja, jalakäija* kui ka *usklik*, kuid ta jääb ikkagi inimeseks. See muudab hierarhiapuu koostamise keeruliseks, sest ei tule jagada mitte erinevaid inimese liike, vaid samale isikule viitavaid mõisteid. Hierarhiate grupeerimisel saab lähtuda sellest, et teatud rühm inimesi tähistavaid mõisteid sisaldab mingist aspektist üksteisega rohkem sarnaseid jooni kui teised, kuid taolise analüüsimisega kaasneb paratamatult subjektiivsus.

Ka käesolevas töös tekkis mitmeid probleeme. Näiteks tahtsin keeletunde järgi *kurjategija*l hüponüümiks lisada mõistet *pätt*. Sünohulk *pätt*1 on eesti keele tesauruses defineeritud kui *allakäinud, kindla töö- ja elupaigata inimene, hulgas*. *Pätt* kui *kurjategija* wordnetis ei kajastu. *Päti* puhul on toimumas tähenduse halvenemine, mille korral hakkab sõna tähistama endisest vähem lugupeetavat. Mõistet *pätt* kasutati varem ainult tähenduses *eluheidik, asotsiaal*, kuid XX sajandi viimase kolmandiku jooksul halvenes tähendus *kaabakaks, huligaaniks* ja halveneb edasi *kurjategijani* välja. (EKK 664)

Väga keeruliseks osutus inimestele hinnanguliselt viitavate mõistete analüüs. Mõisteid on väga palju ning ülemmõiste *inimene*1 jääb neile liiga üldiseks. Samas leksikaliseerimata ühendite puudumise tõttu on raske sobivaid vahelülisid leida. Konkreetset lahendust ei osanudki välja pakkuda, jäi üle vaid probleemi olemasolunentimine.

Küsimusi tekitas see, milliseid süno hulki analüüsi kaasata. Algselt oli plaanis läbi vaadata ka *inimene*1 vahetute hüponüümide alammõisteid, kuid see oleks töö üldise pildi väga segaseks muutnud. Hierarhiapuu erinevate tasemete läbisegi esitamine poleks välja toonud tesauruse peamisi kitsaskohti. Seega jäid tööst välja näiteks süno hulga *looja*1 sisemise liigenduse analüüsile sarnanevad arutlused.

Keskendusin tesauruses olevatele vahetutele hüponüümidele ning kaasasin alammõistete hüponüüme vaid seal, kus vajalikuks pidasin. Siiski poleks töö

koostamine olnud võimalik arvestamata kõiki semantilisse välja kuuluvaid mõisteid, sest viimased loovad pildi mõiste olemusest ja kasutuspiirkonnast.

Kokkuvõtteks antud töö põhjal võib öelda, et suurim ja olulisim probleem, mis tekib keelematerjali hierarhilise jaotusega, on leida nõ vahelülid, mis liigendaksid teatud valdkonna loogiliselt ja süstemaatiliselt. Ka siinses töös tuli välja, et on hulk sisult sarnaseid mõisteid, mida peaks sõnastikus ühendama kasvõi keeles leksikaliseerumatute väljendite järgi. Sellisteks vahelülideks võib lugeda käesoleva töö (alam)pealkirju.

Kokkuvõte

Siinse töö eesmärk oli Eesti Wordnetis oleva mõiste – *inimene* – hüponüümide kategoriseerimine ning nende omavaheliste semantiliste suhete uurimine. Töö käigus selgus, et sünohulga *inimene1*, *inimolend1*, *indiviid1*, *isik1*, *persoon1*, *hingeline1*, *hing1* alla on lisatud põhjendamatult palju alammõisteid. Ülemmõiste *inimene1* iseloomustab teatud isikut äärmiselt üldiselt ehk siis vaid mainib, et tegemist on inimesega, midagi muud täpsustamata.

TÜ eesti keele tesaurust on koostatud üle kümne aasta ja pidev täiendamine toimub siiani. Selguse ja teatud järjepidevuse mõttes oleks vajalik olemasolevate mõistete kontrollimine ja grupeerimine. Antud töö käigus saigi üle vaadatud üle 700 sünohulga, mis on *inimene1* allmõisted. Peamiselt keskenduti ülem- ja alammõistete suhete kontrollimisele.

Leian, et töö käigus pakutud lahendused vähendavad *inimese* otseste hüponüümide arvu ning pakutud vahelülid korrigeerivad üldpilti. Kinnitust sai ka asjaolu, et loodud hierarhiate ülevaatamine on vajalik, sest see aitab kaasa olemasoleva süsteemi korrastamisele ning loob hea aluspõhja uutele lisatavatele mõistetele. Kokkuvõtteks võib öelda, et antud töös toodi välja peamised korrigeerimist vajavad näiteid, mis näitab, et terviklikkuse täiustamiseks on tarvis pidevat süsteemi korrastamist.

Siinkohal tahaksin tänada oma juhendajat Heili Oravat julgustavate sõnade ja asjalike mõtete eest.

Summary

One of the most common functions of words in languages is to denote individuals. It is hard task to organize words under common hyperonym 'person', because very large proportion of the lexicalized words are nouns denoting to it. The main aim of the current study was to examine and categorize the semantic relations between hyponyms of synset '*person*', which are found in the Estonian WordNet.

Work followed the principles of EuroWordNet, which is organised via different semantic relations. Estonian Wordnet is built according to the same principles and the same format as EuroWordNet. Building the Estonian Wordnet has been put together for over 10 years, and constant supplementation is going to this day.

The bachelor's thesis consists of two major parts: theoretical and practical. In the subsections of the theoretical part the concept of the thesaurus is introduced and the overview of the *hyponymy- hyperonymy* relationship is given. In the practical part the methodology of the study and synset 'person' hyponymys are described and the material is analysed. In the last paragraphs, the problems which have emerged during the study are analysed and the conclusion is given.

It was discovered, that the solutions given in the study decrease the amount of the of '*person's*' hyponyms and the found links correct the overall picture. It became clear that it is necessary to review the current hierarchies, because it helps to correct the existing organization and creates a good foundation for the new accompanying synsets. During the current study more than 700 synset '*person*' hyponyms were looked through, focus was concentrated on *hyponymy – hyperonymy* relation.

In conclusion it can be said that in this bachelor's thesis the main examples which needed adjustment were brought out, which show that for the integrity it is necessary to improve the system continuously.

Kirjandus

Cruse, Alan 1986. Lexical semantics. Cambridge University Press.

Kahusk, Kaljurand, Neeme; Kaljurand, Kaarel 2002. *Semyhe* tulemusi: kas tasub *naise* pärast WordNet ümber teha? – Tähendusepüüdja. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. Tartu: Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3, lk 185–195.

Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Tõlkinud ja kohandanud R. Pajusalu, J. Valge, I. Tragel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Miller, George A. 1998. Nouns in WordNet. – WordNet an Electronic Lexical Database. Toim. Christiane Fellbaum. London: Massachusetts Institute of Technology, lk 23–46.

Muischnek jt= *Muischnek, Kadri; Orav, Heili; Kaalep, Heiki-Jaan; Õim, Haldur* 2003. Toim. Talvik, Urve. Eesti keele tehnoloogilised ressursid ja vahendid. Arvutikorpused, arvutisõnastikud, keeletehnoloogiline tarkvara. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, Eesti keelenõukogu.

Orav, Heili 1998. Eesti keele direktiivverbide semantilise välja struktuur tesaurusena. Magistritöö üldkeeleteaduse alal.

Orav, Heili 2006. Isiksuseomaduste sõnavara semantika eesti keeles. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Vider, Kadri, Orav, Heili 1998. Sõna tasandilt mõiste ruumi. – Keel ja Kirjandus nr 1, lk 57–64.

Vider jt= *Vider, Kadri; Kahusk, Kaljurand, Neeme; Orav, Heili; Õim, Haldur; Paldre, Leho* 2000. Eesti keele tesaurus. – Arvutuslingvistikalt inimesele. Toim. Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1, lk 127–152.

Vider, Kadri 2001. Eesti keele tesaurus - teooria ja tegelikkus. Leksikograafiaseminar "Sõna tänapäeva maailmas"/ Leksikografinen seminaari "Sanat nykymaailmassa". Ettekannete kogumik. Toim. M. Langemets. Eesti Keele Instituudi toimetised 9. Tallinn, lk 134–156.

Õim, Haldur 1997. Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 255–268.

EKK = *Erelt, Mati, Erelt, Tiiu, Ross, Kristiina* 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat <http://www.keelevara.ee>
<http://wordnet.princeton.edu/w3wn.html>
<http://www.illc.uva.nl/EuroWordNet/>
<http://www.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus/>